

З історії хімічного факультету Харківського університету

Наш університет відіграв видну роль в історії розвитку хімічної науки в нашій країні і в справі підготовки вітчизняних кадрів хіміків. За 150 років він випустив чимало вчених, які збагачили нашу науку новими відкриттями, а також великий загін висококваліфікованих викладачів для середньої школи.

При заснуванні Харківського університету були засновані дві кафедри, які вели викладання хімії та інших предметів, що мали до неї відношення: кафедра хімії і кафедра технології, які входили в склад відділення фізичних і математичних наук. Кафедра технології існує і зараз під назвою кафедри технічної хімії, а кафедра хімії дала початок всім іншим семи кафедрам хімічного факультету.

На протязі перших 34 років хімія викладалася як єдиний предмет. Лише в 1839 році почалося викладання органічної хімії, як окремої наукової дисципліни, а в 1842 році почалося викладання окремого курсу аналітичної хімії.

Поряд з викладанням хімії хіміки Харківського університету досліджували місцеві ресурси сировини, синтезували і досліджували деякі речовини. На протязі першого 50-річчя існування університету було опубліковано 73 повідомлення про дослідження, проведені університетськими хіміками, серед яких треба назвати перш за все прізвища П. П. Ейнбротта і А. І. Ходнева. Для порівняння масштабів наукової діяльності того періоду з теперішнім часом слід вказати, що лише в 1954 р. колективом хімічного факультету і інститутом хімії ХДУ опубліковано 125 наукових повідомлень і здано до друку 81 повідомлення.

В 1855 році кафедру хімії очолив М. М. Бекетов, який належить до славної плеяди класиків російської хімії. Більш ніж 30-річний період роботи Бекетова в нашому університеті мав своїм наслідком створення харківського центру хімічної думки, вплив якого далеко вийшов за межі не тільки України, але й Росії.

В галузі викладання хімії в ці роки відбулася подія, значення якої виходить далеко за межі Харківського університету: тут вперше був прочитаний в 1865 р. курс фізичної хімії. Цей курс народився в нашому університеті, і лише через 20 років його почали викладати в інших вищих учбових закладах Росії та за кордоном.

В ці ж роки, завдяки діяльності Бекетова і вихованих ним вчених, Харківський університет становиться крупним хімічним науковим центром, головним напрямком якого є фізико-хімічний напрям.

Ці досягнення в галузі викладання хімії, що полягають в створенні нового предмету, який зараз є теоретичною основою хімічної освіти, а також в галузі наукових досліджень, результатом яких було створення харківської фізико-хімічної школи, були тісно пов'язані з організацією в Харківському університеті фізико-хімічного відділення при фізико-факультеті (в 1864 р.). Це відділення було створено за вимогою М. М. Бекетова для того, щоб полегшити підготовку хіміків і існувало до 1884 р., тобто до появи нового, більш реакційного, університетського статуту. Останній випуск відділення був в 1888 р. Кожний рік відділення закінчувало не більш 4—5 чоловік, але в результаті його діяльності Росія одержала ряд фізиків і хіміків, які стали згодом професорами і видатними науковими діячами. В їх числі слід назвати А. П. Ельтекова, Н. А. Черная, І. П. Осипова, В. Ф. Тимофеева, Ф. М. Флавицького, Н. Д. Пільчикова, Д. П. Турбабу і ін.

Таким чином М. М. Бекетову належить честь організації першого в Російських університетах спеціального відділення, завданням якого була підготовка вітчизняних кадрів хіміків.

□
Доц. В. КОРНІЄНКО,
декан хімфаку.

Всі спроби відновити відділення фізико-хімічних наук в Харківському університеті залишалися безрезультатними до падіння самодержавства. Восени 1917 р. фізико-хімічне відділення почало свою діяльність, а після реорганізації університету в 1920 р. в Академію теоретичних знань, і з 1921 р. в ХІНО, фізико-хімічне відділення було перетворено в хімічну секцію факультету професорів.

Хімічна секція ХІНО, яка проіснувала до 1929 р., встигла підготувати набагато більшу кількість хіміків, ніж фізико-хімічне відділення бекетовського часу. За орієнтовними підрахунками у період 1921—1929 рр. було підготовлено біля 200 хіміків. Серед випускників ХІНО по хімічній секції слід назвати крупного вченого Е. М. Гапона, членів-кореспондентів АН УРСР С. С. Уразовського і І. М. Францевича, доцентів хімфакультету ХДУ М. С. Новаковського, А. Т. Давидова.

Величезні завдання, поставлені першим п'ятирічним планом розвитку народного господарства СРСР, не могли бути успішно вирішені без розв'язання проблеми підготовки технічної інтелігенції з робітничого класу і трудового селянства.

До цього часу і відноситься виникнення хімічного факультету ХДУ. На основі ХІНО був створений Харківський фізико-хіміко-математичний інститут з відповідними факультетами. Першим учбовим роком хімічного факультету був 1930-31 учбовий рік. На перший курс було прийнято 150 чоловік з числа тих, хто закінчив робітфак ХІНО, підготовчі курси для робітничої молоді, а також профшколи і технікуми. Число студентів факультету досягло 360 чоловік.

Хімічний факультет ФХМІ дав три випуски хіміків, всього біля 200 чоловік. Вони пішли в промисловість, в науково-дослідні інститути, вузи і середні школи.

Зразу ж після закінчення аспірантури пішов на роботу в хімічну промисловість К. М. Васильченко, директор одного з крупніших хімічних заводів в Донбасі. Бувший секретар КСМ організації хімфаку П. М. Бугай — нині зав. кафедрою ХПІ. Особливо слід відзначити вихованця хімічного факультету К. Н. Курячого. Він героїчно сражався з ворогом у Велику Вітчизняну війну, за його подвиги йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В 1943 р. в боях за звільнення Харкова К. Н. Курячий загинув.

Роки існування ФХМІ були роками формування хімічного факультету, як самостійної учбово-наукової одиниці, яка ввійшла потім в склад відбудованого після 15-річної перерви і корінним чином перебудованого Харківського державного університету.

Постановою Центрального Виконавчого комітету СРСР від 19 вересня 1933 р. були організовані університети на Україні і відновлений Харківський університет.

При створенні ХДУ на хімфакі були залишені такі кафедри: неорганічної хімії, органічної хімії, фізичної хімії, якісного аналізу, технічної хімії. Організована була кафедра кількісного аналізу і в 1935 р. — кафедра колоїдної хімії.

Поряд з цим, в зв'язку з спеціалізацією студентів, було підготовлено багато спеціальних курсів, частина з яких читається і зараз. Будівництво нового хімічного корпусу було розпочате ще в 1930 р. Студентські організації брали саму безпосередню участь у цьому будівництві, організуючи масові суботники і громадський контроль за ходом робіт. 1935-36 учбовий рік факультет почав в новому корпусі. Кількість студентів хімфакультету в цьому році

досягла 535 чоловік. При факультеті було відкрито вечірні групи для тих, хто вчиться без відриву від виробництва і відділення для учителів середніх шкіл.

Напередодні війни колектив хімічного факультету мав в числі своїх співробітників сім професорів (Андреасов, Габель, Дибський, Кіпріанов, Телетов, Францевич, Хотінський), 17 доцентів і кандидатів наук і 10 асистентів і викладачів. Це був добре злагоджений колектив.

В 1941 році під час війни університет евакуювався в м. Кзил-Орду. Хімічний факультет скористувався лабораторіями Кзил-ординського педагогічного інституту і зміг не тільки вести учбові заняття з студентами, але також проводити роботи дослідного характеру, метою яких в більшості випадків було вирішення практичних питань.

23 серпня 1943 р. Харків був звільнений від німецьких загарбників. Зразу ж почалися роботи по відбудові університету. Були сформовані основні кафедри хімічного факультету з числа викладачів, які виявились в цей час в Харкові. Були мобілізовані всі залишки реактивів і посуду, дрібного лабораторного обладнання і матеріалів і факультет почав роботу. Всього в 1943-44 учбовому році на хімфакультеті було 60 студентів. В 1944-45 учбовому році прийом студентів на хімфак був збільшений до 75 чоловік. Поступово лабораторії почали поповнюватися новим обладнанням, з'явилася можливість одержання достатньої кількості хімічних реактивів і посуду. В 1946 році був випущений перший післявоєнний збірник наукових робіт співробітників факультету, в якому були вміщені в основному наслідки довоєнних робіт. Кафедри факультету і інститут хімії приступили до серйозної наукової роботи. Факультет поповнився новими працівниками. За післявоєнні роки на факультеті був оформлений ряд наукових напрямків, з яких перш за все слід назвати фізико-хімічний напрям, який очолює видний радянський вчений проф. М. А. Ізмайлов. Цей напрямок продовжує і зміцнює в наш час наукові традиції хіміків Харківського університету, початок яким був покладений діяльністю академіка М. М. Бекетова. В цій галузі працюють зараз також Л. С. Палатнік, Д. Н. Грибан та інші наукові працівники. Глибокі теоретичні дослідження в цій галузі дають в останні роки наслідки, які знаходять застосування у промисловості і в сільському господарстві. Наприклад, у фармацевтичній промисловості вживаються розроблені М. А. Ізмайловим методи адсорбційної технології здобування з рослинної сировини алкалоїдів (морфена) і інших речовин, розроблюється метод одержання вітаміну В₁₂, необхідного для тваринництва.

Дослідження кафедри фізичної хімії і аналітичних кафедр факультету знайшли застосування у справі удосконалення ряду методів хімічного аналізу, які вживаються в промислових лабораторіях.

Наслідки досліджень кафедри неорганічної хімії і лабораторії металознавства дали можливість поширити методи електроіскрового зміцнення деталей машин та інструменту.

Партійна організація хімічного факультету при допомозі парторганізації і ректорату університету зуміла спрямувати колектив хімфаку на виконання завдань, поставлених Комуністичною партією в справі підготовки кадрів хіміків і піднесення якості наукових досліджень. Колектив хімічного факультету зустрічаючи славу 150-річчя ювілей свого університету, докладає всіх своїх зусиль для того, щоб успішно впоратися з відповідальним завданням підготовки молодих радянських хіміків.

Редактор Г. ПОПОВ.